

Izvorni znanstveni rad
UDK 32.01(4) ("15/19")
321.01(4)(091)
Primljeno: 14. ožujka 2010.

Četiri orijentacije u političkoj misli europske renesanse

DAMIR GRUBIŠA*

Sažetak

U ovome radu autor pokušava na temelju pregleda glavnih djela političke misli renesanse utvrditi postojanje četiriju orijentacija, odnosno distinktnih škola unutar korpusa političkih teorija renesanse. Prva škola je škola tzv. *građanskog humanizma*, druga je škola *građanskog republikanizma*, treća je škola *političkog utopizma*, a četvrta je škola *kršćanskog humanizma*. U ovom tekstu iznesen je sumarni pregled tih glavnih pravaca i njihovih protagonista te glavne značajke svake od tih škola. Na temelju izučavanja glavnih djela političke misli u renesansi autor nudi svoju periodizaciju i kategorizaciju koja utemeljenje ima u istraživanjima Hansa Barona, Quentina Skinnera, Pierrea Mesnardara, Luigia Firpoa, Paula Oskara Kristellera i drugih, nasuprot klasičnim povjesničarima političke misli kao što su Pierre Touchard, George Sabine, Gaetano Mosca i dr. koji nisu razlikovali posebne orijentacije i svodili su političku misao renesanse na opreku političkog realizma (Machiavelli) i političkog utopizma (More), zapostavljajući druge orijentacije i škole. No za razliku od Barona i Skinnera koji iz građanskog humanizma izvode glavni tok renesansne političke misli, ovdje se tvrdi da iz srednjeg vijeka izranjaju dvije humanističke škole: jedna je već spomenuta škola građanskog humanizma, dok je druga škola kršćanskog humanizma, koja također ima uporište u humanizmu i humanističkoj revalorizaciji religije. S druge strane, iz škole građanskog humanizma rađa se i republikanska orijentacija, koja međutim s Machiavellijem, najvećim baštinikom građanskog humanizma, doživljava metamorfozu i razvoj u novom obliku političko-teorijskog diskursa. S Machiavellijem završava epoha građanskog humanizma i započinje razdoblje artikuliranja i afirmacije građanskog republikanizma, koji će doživjeti nekoliko metamorfoza, između ostaloga i u liku Pocockova "atlantskog republikanizma". Kršćanski

* *Damir Grubiša*, izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti na predmetima Politička teorija europske integracije, Politički sustav Europske Unije, Komunitarne politike Europske Unije, Komparativna politička korupcija; te na Hrvatskim studijima na predmetima Ideja Europe i Međunarodni odnosi.

će humanizam pak dovesti do razvoja utopijske političke misli, ali i do ideje prosvijećenog, humanističkim idejama odgoja i morala prožetog monarhijskog oblika vlasti.

Ključne riječi: građanski humanizam, građanski republikanizam, politički utopizam, kršćanski humanizam, Niccolò Machiavelli, Francesco Guicciardini, Thomas More, Erazmo Rotterdamski

I. Uvod: politička misao renesanse i njezine sastavnice

Politička misao renesanse ne može se, kao što obično čine autori velikih sinteza povijesti političkih ideja, svesti samo na glavne mislioe kao što su Machiavelli i More, pri čemu su njih dvojica doživljeni kao antipodi: Machiavelli kao rodonačelnik *političkog realizma*, a Thomas More kao rodonačelnik *političkog utopizma*. Takvom simplifikacijom služe se općeniti povjesničari političke misli, nasuprot onima koji pokušavaju ukazati na bogatu paletu strujanja, orijentacija i smjerova u renesansnoj političkoj misli, poput Barona, Skinnera i Pococka. U ovome radu pokušat ćemo ukazati na četiri glavne orijentacije u političkoj misli renesanse, koje ćemo nazvati (1) građanski humanizam, (2) građanski republikanizam, (3) politički utopizam i (4) kršćanski humanizam.

Da bismo se upustili u taj posao, moramo napustiti utabane staze koje su obilježili, primjerice, Hans Baron ili Quentin Skinner. Skinner je prihvatio Baronovu tezu o građanskom humanizmu kao dominantnoj školi političkog mišljenja u renesansi, dodavši da je ona uvod u klasičnu teoriju republikanizma (Skinner, 1978). Pritom je i jednome i drugome izmaklo iz vida da pored Machiavellija, koji se označuje kao apogej političke misli renesanse, u to doba kao suvremenici djeluju značajni mislioci koji se ne mogu uvrstiti u tu struju mišljenja i koji odražavaju proturječni duh renesanse, koji se opet ne može svesti samo na teoriju građanskog humanizma.

Osim toga, tu je i osnovno pitanje: predstavlja li Machiavelli sam vrh građanskog humanizma, ili on istovremeno predstavlja točku prekida s njime, koja onda uspostavlja novu tradiciju u političkom mišljenju, koja se onda razvija prema "atlantskom republikanizmu", kako tvrdi Pocock.

No prije svega moramo odrediti kontekst i sadržaj onoga što razumijevamo pod političkom mišlju renesanse. Zato ćemo ovdje pod pojmom političke misli renesanse razumijevati skup političkih ideja koje oblikuju cjelovitu misao i teorije politike, tj. teorije političkog djelovanja, političkih institucija, političkih aktera i političkih vrijednosti u doba renesanse. Te ideje nastaju s jedne strane ponovnim otkrivanjem klasičnih političkih pisaca antike kao što su Platon i njegovo najznačajnije djelo *Država*, Aristotel i njegova *Politika* i drugih pisaca grčko-rimske kulturne tradicije (posebice eklektičkog Cicerona), a s druge strane iz prakse srednjovjekovne komune – grada-države.

Osamostaljenje talijanskih komuna tijekom XIII. i XIV. stoljeća, u procjepu između Svetog Rimskog Carstva i papinske svjetovne vlasti, dovodi i do potrebe elaboriranja prakse političkog života u novom institucionalnom okviru. Slično se događa i na drugoj obali Jadrana, u gradovima koji stječu autonomiju slabljenjem feudalnog sustava i sukobima između teritorijalnih aspiracija i pretenzija svjetovnih vladara (o tome svjedoči pojava gradskih ustava – statuta, od Vinodolskog zakonika do Statuta grada Dubrovnika).

Pojava slobodnih gradova – komuna, isprva kao slobodnih gradova, a potom i kao gradova-republika, popraćena je i stvaranjem tih novih političko-pravnih instrumenata, gradskih statuta koji određuju javnopravni i privatnopravni poredak u tim gradovima. Paralelno s tim praktičnim aktivnostima regulacije pravnog i političkog života javljaju se i prve političke teorije, cjelovite vizije koje obuhvaćaju poglede njihovih autora na osnovne političke vrijednosti, tj. vrijednosti političkog života, djelovanje političkih aktera i funkcioniranje političkih institucija. Tako se još u kasnom srednjem vijeku javljaju političke ideje koje odražavaju novu naraslu moć građanskih slojeva, u kojima je sadržana ideja, ali i zahtjev za novom kvalitetom zajedničkog života. Temelje takvom humanizmu koji je Baron kasnije nazvao *građanskim humanizmom*, udaraju politički mislioci tzv. komunalne autonomije. Jedan je od prvih Remigio de Girolami koji u svojim traktatima *De bono pacis (O dobru mira)* i *De bono communi (O zajedničkom dobru)*, na početku XIV. stoljeća, pozivajući se na Aristotelove ideje, iznosi tezu koju će kasnije ponavljati građansko-humanistička traktatistika: *si non es cives, non es homo* – ako nisi građanin, nisi ni čovjek (Heller, 1978).¹ Građanin jedino u zajedničkom dobru potvrđuje svoju ljudsku bit, a zajedničko je dobro uvijek više od pojedinačnog dobra. Čovjekova vrlina identificira se s političkom vrlinom, umijećem zajedničkog življenja u kojemu je *civitas* kriterij identifikacije pojedinaca kao slobodnih subjekata koji toj zajednici odgova-

¹ Remigio de Girolami (1247-1319) bio je suvremenik Dantea Alighierija, ali za razliku od njega nije sudjelovao u političkom životu Firence, već je bio propovjednik stolne crkve Santa Maria Novella. Dominikanac i učenik Tome Akvinskoga, prilagodio je njegove političke ideje o univerzalnoj monarhiji političkoj praksi komunalnih republika. Njegov *Tractatus de bono communi* napisan je 1302. i u njemu Remigio raspravlja o tome da po prirodi građanin doživljava svoju ljudsku zajednicu kao opće dobro koje je iznad pojedinačnoga dobra, jer je dobro ljudske zajednice veće od dobra pojedinca. Kao što je dio povezan s cjelinom, tako i građanin nije ništa drugo nego kamen u gradskim zidinama i mora voljeti svoj grad više od sebe. Ljudsku zajednicu čini povezanost emocija i jedinstvo volje. Društvena i politička priroda čovjeka izjednačuje njegovu vrlinu s težnjom za općim dobrom *civitas* od koje zavisi i život građana. Zajedničko dobro tako se izjednačuje s mirom, a korporativni poredak *civitas* predstavlja višu dimenziju zajedništva u kojoj je moguće prevladati sukobe među građanima usvajanjem općega dobra kao kriterija djelovanja. O tome vidi: De Matteis, Mario Carlo, 1977: *La teologia politica comunale di Remigio de' Girolami*, Il Mulino, Bologna; Davis, Charles, 1960: *An Early Florentine Political Theorist: Fra Remigio Dei Girolami*, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 104.

raju svojim postupcima i jedino u harmoniji s njom mogu živjeti slobodno, dakle ljudski. Baron je u pravu kad građanski humanizam određuje kao politički i ideološki diskurs koji se oslanja na renesansnu recepciju aristotelovskog republikanizma, rimske republikanske teorije države (ciceronovske) i kulturno-političkog iskustva talijanskih komuna. Renesansa je potvrdila tu “komunalnu revoluciju” koja se zbila u kasnosrednjovjekovnim komunama i još u ranoj fazi promijenio se cjelokupni *Weltanschauung* tadašnjeg čovjeka, kako tvrdi Baron. Toj promjeni nije toliko pogodovala individualistička revolucija u poimanju društva, kako tvrdi Burckhardt, koliko sraz ponovnog otkrića antičke republikanske političke misli (više Ciceronove negoli Aristotelove) i aktivne političke participacije u svakodnevnim političkim procesima upravljanja gradovima (Baron, 1958).

II. Građanski humanizam i kršćanski humanizam: zajednički *locus nascendi*

Građanski humanisti u antici vide razdoblje u kojem je čovjek bio slobodan jer je slobodno gradio svoju *communitas* u obliku grčkog polisa ili *res publicae* po rimskom uzoru. Tako Francesco Petrarca u svojem djelu *De tyranno* hvali pokušaj obnove Rimske republike u ustanku koji predvodi rimski tribun Cola di Rienzo 1347. i upozorava na opasnosti od tiranije u komunalnom uređenju. Prije toga još je jedan srednjovjekovni politički teoretičar razradio irenološki projekt utemeljen na komunalnoj samoupravi u kojoj građani sami donose zakone i preuzimaju odgovornost i za njihovu provedbu: riječ je o Marsiliju dei Mainardiniju (zvanom Padovanski) koji je svoje ideje o narodu kao zakonodavcu iznio u djelu *Defensor Pacis (Branitelj mira)* 1324. (Kohl i Witt, 1978).

U razdoblju *quattrocenta* mnogi će sljedbenici građanskog humanizma iznijeti svoje poglede i teorije građanskog života, a među njima se ističe Matteo Palmieri s raspravom *Della vita civile (O građanskom životu)* iz 1430. Pozivajući se na Platona i Cicerona, Palmieri zagovara građanski život kao jedini oblik djelovanja dostojan čovjeka. Građanski život vrhunski je vrijednost, ljudska i socijalna, jer se najplemenitija ljudska vrlina može prepoznati samo u zajedničkom životu u kojemu vlada pravednost i u kojem građani sami formuliraju i donose zakone po kojima se onda svi upravljaju (Emerton, 1964; Kohl i Witt, 1978; Asor Rosa, 2007).²

² Matteo Palmieri (1406-1475) je poput Dantea i Petrarce pravi prototip firentinskog humanista čije se plodno literarno stvaralaštvo prepleće s *vita activa*. Apotekar po struci, obnašao je brojne dužnosti u poglavarstvima Firentinske republike: bio je prior, čuvar zakona, gonfalonijer pravde (državni poglavar), ambasador u više misija i kapetan (namjesnik) firentinskih posjeda u Toscani. Pisao je povijesna djela o svojem gradu (*Annales i Libro dei ricordi*), bavio se pjesništvom (zbirka *Città di vita*), a traktat *Della vita civile* napisao je 1430. godine (objavljen tek 1529). Na Tridentinskom koncilu proglašen je za heretika, a njegovi ostaci izbačeni su iz Firence. Vidi:

No svoje najviše izraze politička teorija građanskog humanizma dostiže u djelima firentinskih kancelara – najviših državnih dužnosnika koji su istovremeno i najveći humanisti svojeg doba. Za razliku od izabranih dužnosnika kao što su rektori, gonfalonijeri, knezovi, *praesides* i dr., kancelari su bili pravnici, humanisti i polihistori te ujedno i vrsni književnici. Tako Coluccio Salutati 1406. objavljuje raspravu *De Tyranno* u kojoj upozorava na opasnosti od degeneracije građanske vlasti pod utjecajem kriza, građanskih rascjepa i jačanja *potentata* – novog sloja bogatih građana koji žele voditi glavnu riječ u javnim poslovima. Za razliku od pohvala na račun kolektivne vlasti gradskih korporacija koje biraju svoje priore između kojih se bira najviši politički dužnosnik u gradu-državi, Salutati na tragu vremena izražava svoju i sveopću frustraciju izazvanu raslojavanjem vlasti i nejedinstvom među građanima, a kao alternativa javlja se uspostava vlasti jednog čovjeka s jakim ovlastima. Takav novi državni poglavar lako može skrenuti u samovlast ukoliko ga na oku ne drže sami građani koji mu povjeravaju ovlasti, koje je uvijek moguće povući ustanovi li se da se *princeps* – knez, u ovome slučaju izabrani državni poglavar, počeo ponašati kao tiranin. I on prihvaća i razrađuje tezu o jedinstvu građanskog i aktivnog života: *vita activa = vita civilis*, najveća vrijednost svake *communitas*, pa je stoga građanin samo onaj koji u potpunosti obavlja svoje građanske dužnosti, uključujući i sudjelovanje u upravljanju svojom *civitas* – državom (Hankins, 2004).³

Na Salutatija nadovezuje se Leonardo Bruni Aretino, drugi firentinski kancelar, koji nastavlja ideje građanskog humanizma na području povijesti te koji kroz povijesnu formu iznosi i brani građansko-humanističku političku teoriju. Njegova rasprava *Laudatio Florentinae urbis (Panegirik gradu Firenci)* još je jedan važan dokument političke misli građanskog humanizma kojim se postavlja osnovno pitanje čovjekova položaja u uspostavljanju *civilitasa* (građanstva) kao supstrata *vitae civilis*. Kasnije će u svojoj *Historiae Florentini populi (Povijest firentinskog naro-*

Finzi, Claudio, 1984: *Matteo Palmieri dalla Vita civile alla Città di vita*, Giuffrè, Roma; Mita, Alessandra, 1985: *Matteo Palmieri tra storia, letteratura e politica. Una biografia intellettuale*, Name, Roma.

³ Coluccio Salutati (1331-1406) studirao je pravo u Bologni (tada pod vlašću Firence), gdje je radio kao notar. Kao potomak gvelfske obitelji proveo je dvije godine u papinu tajništvu u Rimu (1368-1370), nakon toga obnašao je dužnosti kancelara gradova Todija i Lucce, a zatim je postao kancelar Firentinske komune od 1375. do svoje smrti. Bio je Petrarčin učenik, odličan poznavatelj Cicerona čiji je rukopis *Epistulae ad familiares* otkrio i objavio, a pisao je i povijesne studije u kojima je povijest Firence vezao uz nastanak Rimske republike. *De Tyranno* je napisan između 1392. i 1400, pod utjecajem istoimenog Petrarčina djela. No za razliku od Petrarce i Bartola di Sassoferrata, koji su analizirali mogućnost pojave tirana na čelu svjetske monarhije, Salutatijev je tiranin koncipiran na predlošku renesansnih vladara talijanskih državnica. Vidi: De Rosa, Daniela, 1980: *Coluccio Salutati: il cancelliere e il pensatore politico*, Le Monnier, Firenze; Ullman, Berthold L., 1963: *The Humanism of Coluccio Salutati*, Marsilio, Padova.

da) Bruni istaknuti značaj slobode kao vrijednosti na kojoj se konstituira *civilitas*, a što se po njemu dogodilo baš u slučaju Firenze. Samosvjesni, slobodni i poduzetni građani temelj su novoga modela *vitae civilis*, pa se moraju i sami braniti od onih koji ne samo da žele njihove teritorije, posjede i bogatstva već žele zatrti i model građanskog života, koji postaje uzorom i drugim gradovima. Zato Bruni u djelu *De militia* iz 1421 zagovara građansku miliciju, što će i Machiavelli razraditi kasnije kao svoju ideju (Rubinstein, 1968).⁴

Pored građanskih humanista koji su dali doprinos republikanskoj građanskoj teoriji, renesansnu su političku teoriju gradili i politički mislioci koji su u svojim promišljanjima najboljeg državnog uređenja polazili od potrebe zadržavanja monarhijskog političkog uređenja, iako su prihvaćali dostignuća građanskog života. Za njih nije nespojiva ideja umjerene, građanske monarhije u kojoj je vladar ograničen s jedne strane kontrolom građana i njihovih tijela, a s druge vrlinama razuma koje mu nameću umjerenost i razboritost u vladanju i poštivanju težnji drugih slojeva. Takve teorije razrađuju pristaše građanske monarhije koju je poslije opisao Machiavelli u svojem *Vladaru* iz 1513. To je Francesco Patrizi iz Siene (za razliku od drugoga Francesca Patrizija, kod nas poznatog kao Frano/Franjo Petrić) koji u svojim djelima *De Regno (O monarhiji)* i *De institutione reipublicae (O uspostavi republike)* razglaba o prednostima jednog i drugog sustava, te smatra prirodnim da vlast obnaša jedna osoba koja se svojim sposobnostima i vrlinama izdiže iznad drugih ljudi i vodi brigu za državnu zajednicu.⁵ Na njega se nadovezuje i Šibenčanin

⁴ Leonardo Bruni Aretino (1370-1444), Salutatijev štićenik, slijedit će njegovu karijeru i raditi u apostolskoj kancelariji u Rimu od 1405. do 1415. Nakon povratka u Firencu piše svoju povijest Firence pod naslovom *Historia Florentini populi*, koja je objavljena 1429. godine (prvih dvanaest knjiga), dok je drugi dio objavljen 1439. Njegov je rad izazvao posebnu pozornost firentinske sinjorije (vlade) zbog apologije firentinskog republikanizma i slobode kao temelja zajedničkog života. Kancelarom Firentinske republike postao je 1427. i tu je dužnost obnašao do svoje smrti. Napisao je brojna djela iz lingvistike i retorike te preveo Aristotelovu *Nikomahovu etiku*, *Politiku* i ekonomske spise. U svojim komentarima Aristotelovih djela isticao je središnjost *scientiae civilis* – političke znanosti – za održanje republikanskih vrlina i građanskih sloboda. Vidi: Viti, Paolo (ur.), 1992: *Leonardo Bruni cancelliere di Firenze*, Olschki, Firenze; Hankins, James (ur.), 1997: *Repertorium Brunianum*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

⁵ Francesco Patrizi iz Siene, lat. Franciscus Patricius Senensis (1413-1492), pripadao je skupini kršćanskih humanista koji su pokušavali pomiriti kršćansku doktrinu s humanističkim načelima, pa je stoga i njihova politička misao vezana za instauraciju “pravedne države” koja će pomiriti potrebu za političkim autoritetom vladara i težnju za općim dobrom građana. Tako je i u svom životu kombinirao svećenički poziv s obnašanjem javnih dužnosti. Bio je biskup Gaete, guverner Foligna imenovan od pape, a od 1465. je ambasador napuljskog kralja Ferdinanda I. u Firenci. *De regno et regis institutione* objavljen je tek 1519, a *De institutione reipublicae* 1520. U prvom djelu raspravlja o “dobraj monarhiji”, dok u drugome piše o organizaciji “slobodnog života” u republici. Oba su djela postala popularna još za njegova života i cijenjena zbog socijalnog i poli-

Ivan Polikarp Severitan, koji u svojoj *Monoregiji* također zastupa potrebu za prosvijećenim, humanističkim vladarom koji vodi zajednicu građana na temelju svojih karizmatičkih sposobnosti vođe, razumijevajući bolje od mnoštva koje su prave težnje (interesi) građana.⁶

Taj trend možemo, za razliku od dominantne struje pod imenom građanski humanizam, nazvati trendom *kršćanskog humanizma*: njegovi se autori osim Platonom i Aristotelom inspiriraju i Tomom Akvinskim i njegovom raspravom o državi, *De regimine principum (O vlasti vladara)* iz 1265. U njihovim idejama miješaju se ideje građanskog humanizma s preceptima božanskog razuma koji u zemaljskoj državi vidi odraz višeg, Božjeg nauma, pa su stoga i vladarske vrline ujedno i *par excellence* kršćanske vrline. Na takvu traktatistiku oslanjaju se i djela iz žanra koji se naziva *specula principum (ogledala vladara)* u kojima se raspravlja o idealnom vladaru. U autore takvih djela spadaju Bartolomeo Sacchi zvani Platina sa svojom raspravom *De Principe (O vladaru)*, Giovanni Pontano, autor rasprave *De Principe (O vladaru)*, Diomede Carafa sa svojom raspravom *I doveri del Principe (Dužnosti vladara)*, zatim Antonio Beccadelli zvani il Panormita, Poggio Bracciolini, Filippo Beroaldo i drugi (Albertoni, 1985).⁷

tičkog realizma prožetog novim humanističkim idejama. U njima je Patrizi zagovarao uspostavu države (*res publicae*) koja će u središtu imati čovjeka s njegovom autonomijom, oslobođenog stege hijerarhijske vlasti. Vidjeti: Battaglia, Francesco, 1936: *Enea Silvio Piccolomini e Francesco Patrizi. Due politici senesi del Quattrocento*, Lazzari, Siena; Chiarelli, Giuseppe, 1932: "Il *De Regno* di Francesco Patrizi", *Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto*, XII.

⁶ Ivan Polikarp Severitan (1472-1530), dominikanac i humanist koji se proslavio kao pjesnik u Ferrari i Bologni, bio je profesor književnosti i filozofije i rektor učilišta u Perugi i Anconi, a predavao je i u rodnom Šibeniku. U svojoj *Monoregiji* (objavljenoj 1522) zagovarao je tomističke političke ideje, po kojima dobro vođen politički život zajednice doprinosi ostvarenju konačnog cilja pojedinca, a zadaća je vladara da u državi omogući ostvarenje te sreće stvaranjem odgovarajućih uvjeta, pa tako i konsenzusa bez kojega se ne može pravedno vladati. Vidi: Krasić, Stjepan, 1998: Politička misao šibenskog humanista Ivana Polikarpa Severitana, u: Ivan Polikarp Severitan, *Monoregia*, Golden Marketing i Narodne novine, Zagreb; Šišak, Marinko, 1994: Polikarp, Petrić i Gučetić i pitanje početka hrvatske političke znanosti, *Politička misao*, (31) 3: 153-168.

⁷ Bartolomeo Sacchi, zvan Platina (1421-1481), bio je papinski abrevijator koji je zbog sudjelovanja u uroti protiv pape Pavla II. proveo dvije godine u zatvoru, ali je za Siksta IV. postao upravitelj Vatikanske knjižnice. Autor je povijesti papinstva i povijesti grada Mantove, a osim rasprave o vladaru autor je i drugih političkih rasprava: *De vera nobilitate (O pravom plemstvu)* i *De falso et vero bono (O lažnom i pravom dobru)*. Giovanni Pontano (1429-1503) bio je tajnik Ferdinanda Napuljskog, a autor je političkih rasprava *De Prudentia (O razboritosti)*, *De conviventia (O suživotu)* i *De oboedientia (O poslušnosti)*. Diomede Carafa (1492-1560) bio je kardinal i erudit svojega doba. Antonio Beccadelli zvani Panormita (1394-1471) bio je pjesnik, povjesničar i profesor retorike kao i ambasador u službi napuljskog kralja Alfonsa V., postavši na kraju njegovim savjetnikom. Osnivač je Akademije Pontaniane. Poggio Bracciolini (1380-1459) bio je apostolski tajnik, a od 1453. kancelar Firentinske republike; njegov traktat o vladaru iz 1440.

Svojevrstu sintezu građanskog i kršćanskog promišljanja politike pokušao je izvesti dominikanac Girolamo Savonarola u svojoj raspravi *Trattato sul regimento ed il governo di Firenze (Rasprava o uređenju i vladi Firenze)*. Savonarola polazi od Tome Akvinskog, ali završava zagovaranjem demokratske republikanske vlasti koja najviše odgovara firentinskoj socijalnoj strukturi. Svjedok medičejske preobrazbe Firentinske republike u *sinjoriju*, Savonarola drži da je pojava tiranskih težnji (Medičejaca) dovela do opadanja građanske vrline, a ona se može revitalizirati jedino primjenom božanskog etičkog načela. Nakon katarze i pročišćenja od korupcije valja zasnovati *bongoverno*, dobru vladu, pravednom raspodjelom gradskih službi i dovođenjem građana u poziciju da odlučuju o javnim stvarima, čemu će poslužiti i uvođenje Velikog vijeća s elementima direktne demokracije, u kojoj javno dobro, *bene pubblico*, dominira nad privatnim (Rubinstein, 1979).⁸

III. Važnost tolerancije u političkom i idejnom diskursu renesanse

Sve te četiri struje renesansne političke misli mogle su se razvijati u duhu relativne tolerancije političkog i vjerskog diskursa: zato je potrebno razmotriti i idejnu atmosferu te razvoj tolerancije od same pojave humanističke ideje do njezina naglog završetka, kada su ideje građanskog humanizma, građanskog republikanizma, renesansnog političkog utopizma i kršćanskog humanizma proglašene subverzivnima i nestale iz optjecaja, bar do pojave prosvjetiteljstva. Zato ćemo ovdje, ukratko, razmotriti značenje tolerancije za razvoj političke misli i političkog diskursa u renesansi.

nosi naslov *De infelicitate principum (O vladarskoj nesreći)*, dok je njegova *Historia Florentina (Firentinska povijest)* poslužila Machiavelliju kao predložak za pisanje *Firentinskih povijesti*. Filippo Beroaldo (1472-1518) predavao je povijest i filozofiju na sveučilištu u Bologni i u Rimu, a 1516. postao je upravitelj Vatikanske knjižnice. Zaslužan je, između ostaloga, za otkriće, objavljivanje i komentar Tacitovih *Anala*.

⁸ Dominikanac Girolamo Savonarola (1452-1498) imao je velik utjecaj na firentinsku politiku i političku misao: iako u razdoblju od 1494. do 1498, kada je svojim propovijedima, kao prior samostana Sv. Marka, poticao Firentince na bunt protiv korupcije i nemorala nije obnašao nijednu javnu dužnost, njegovi su pristaše osvojili većinu u gradskim vijećima i poglavarstvima i proglasili Isusa Krista za kralja Firence. Njegov je traktat o uređenju Firence, uz njegove vatrene propovijedi, inspirirao ustavnu reformu koja je dovela do stvaranja Velikog vijeća s 3000 članova, ali je uz to uvela i svojevrsnu "teološku strahovladu", kada su građani bili doslovno prisiljeni da na "lomačama taštine" spaljuju dragocjene antičke rukopise, knjige, umjetnička djela, luksuznu odjeću i nakit. Računa se da je tako spaljeno preko 3000 rukopisa i knjiga, oko 2000 slika i kipova i vrijednih umjetničkih predmeta i nakita. Vidi: Martines, Lauro, 2006: *Fire in the City: Morality and Politics in Quattrocento's Florence*, Oxford University Press, Oxford; Weinstein, Donald, 1970: *Savonarola and Florence: Prophecy and Patriotism in the Renaissance*, Princeton University Press, Princeton.

Tolerancija odnosno snošljivost jest prihvaćanje drukčijih običaja, uvjerenja i mišljenja. Iako se pojam tolerancije pretežito veže uz vjeru, pa se pod pojmom vjerske tolerancije razumijeva snošljivost drukčijih vjerskih uvjerenja i dopušta u određenoj mjeri suživot različitih vjerskih tumačenja ili različitih konfesija i kao takva je rezultat modernog doba, politička tolerancija javlja se u razdoblju humanizma i renesanse kao politička vrednota koja je sastavni dio političkog života u kasnosrednjovjekovnim i renesansnim komunama i gradovima-državama. Jedan od predšasnika političke teorije tolerancije jest Marsilio Padovanski (Marsilio dei Mainardini), koji je postavio temelje političke koncepcije komunalne autonomije. U svojem glavnom djelu *Defensor Pacis* (1324) zastupa tezu da Sveto pismo poziva na podučavanje, dokazivanje i uvjeravanje, a ne na prisilu i kažnjavanje, jer ljudska savjest nije podložna prisili, pa vjera nametnuta prisilom nimalo ne pridonosi duhovnom spasenju, što je bila i teza ranog kršćanstva. Stoga je Marsilio zagovarao primat svjetovne vlasti koja će nevjernicima i hereticima omogućiti da se izvuku iz jurisdikcije crkvenih sudova i da se brane po odredbama građanskog prava. Građansko pravo na koje se poziva Marsilio nije klasično rimsko građansko pravo koje su zastupali tadašnji glosatori padovanske i bolonjske škole, već komunalno pravo na kojemu se zasniva najveća vrijednost komunalnog političkog uređenja, a to je mir. Zakon nema druge svrhe koja leži izvan ljudske zajednice, stoga zakonodavac nije ni Bog ni svjetovni vladar, već *valentior pars* zajednice, a to je *universitas civium*. Stoga je za Marsilija jedini zakonodavac zajednica građana, koja mora prihvatiti činjenicu postojanja različitih običaja, vjerovanja i mišljenja. Marsilijeva je politička teorija, u kojoj je središnji akter *legislator humanus*, za ono doba revolucionarna, a njegove ideje preuzimaju autori komunalnih statuta koji su preteče modernih ustava, tzv. notarijalni pravници nasuprot glosatora, nastavljajući tradiciju rimskog prava, i kanonskih pravnikâ koji zagovaraju primat crkvenog prava pred svjetovnim pravom. Marsilijeve ideje o političkoj i vjerskoj toleranciji kasnije će preuzeti i Baruch (Benedikt) Spinoza u svojem djelu *Tractatus Theologico-Politicus*, 1670. (Macek, 1965; Maneli, 1987).⁹

⁹ Marsilije Padovanski (Marsilio da Padova) iz obitelji Mainardini (1284-1343), bio je rektor pariške Sorbone, gdje je 1324. napisao svoje glavno djelo *Defensor Pacis*, zbog kojeg je 1327. bio ekskomuniciran. Vratio se u Italiju kao savjetnik i duhovnik kralja Ludviga Bavarskoga. Napisao je brojna teološka i pravna djela, a iako nije imao neposrednog utjecaja na političke mislioce talijanske renesanse, njegova je politička misao naknadno revalorizirana, a Marsilio je prepoznat kao jedan od prvih zagovornika narodnog suvereniteta, načela podjele vlasti i moderne države kao ljudskog proizvoda izvan teoloških premisa, i uz to priznat kao moderni pravni mislilac po kojemu je zakon proizvod zajednice građana – konzorcija građana. Vidi: Hwa-Yong, Lee, 2008: *Political Representation in the Later Middle Ages: Marsilius in Context*, New York, Lang; Rausch, Heinz, 1998: "Marsilije Padovanski", u: Maier, Hans; Rausch, Hans; Denzer, Horst, *Klasici političkog mišljenja* (preveo Kiril Miladinov, stručna redakcija Ivan Prpić), Golden Marketing, Zagreb.

Drugi je značajni zagovornik vjerske i političke tolerancije u doba humanizma i renesanse Giovanni Pico della Mirandola. U svojem glavnom djelu *O ljudskom dostojanstvu* (*Oratio de hominis dignitate*) iz 1486. Pico ističe intelektualnu narav vjere na kojoj gradi jednu humanističko-aristokratsku koncepciju kršćanstva. Pisana kao odgovor na optužbe za herezu, rasprava *O ljudskom dostojanstvu* ističe značaj ljudskog dostojanstva i autonomiju ljudskog djelovanja u odnosu na vjeru. Korijeni ljudskog dostojanstva leže u činjenici da samo ljudska bića mogu mijenjati sebe i svijet oko sebe slobodnom voljom, dok su sve druge promjene u prirodi rezultat djelovanja izvanjskih snaga koje djeluju na predmet promjene koji im se ne može oduprijeti. Nasuprot tome, na temelju izučavanja povijesti Pico konstatira da su filozofija i ljudske institucije, pa tako i one u kojima on ostvaruje svoju ljudsku cjelovitost, oduvijek u promjeni i jedina je konstanta povijesnog djelovanja čovjekova mogućnost samopromjene. Čovjek je isto tako plod Božjeg stvaranja, ali njegova kreativna sposobnost predstavlja simboličnu refleksiju Božje kreacije. Picova filozofija imala je velik utjecaj na umjetnost i kulturu onoga doba i predstavljala je ideološko opravdanje slobode čovjekova stvaranja, pružajući onodobnim umjetnicima, književnicima i intelektualcima opravdanje za njihov poboljšani društveni tretman ne više samo kao obrtnika, već kao intelektualnih stvaralaca i genija ljudskog uma. Stoga je Picovo djelo nazivano i “manifestom renesanse” (Black, 2001).¹⁰

Irenizam humanističke tradicije otvorio je početkom XVI. stoljeća put teoriji građanske tolerancije prema različitim vjerama, koju su branili, između ostaloga, Erazmo Rotterdamski i Thomas More. Reakcija na pojavu političke, građanske i vjerske tolerancije bila je teška i okrutna. Ideje Marsilija Padovanskog naišle su na osudu pape Ivana XXII, koji je 1327. osudio djelo *Defensor Pacis*, a njegova autora ekskomunicirao. Papa Inocent VIII. svojom je bulom 1484. proglasio Pica della Mirandolu heretikom, a 1494. započeo je svoj križarski rat protiv dostojanstva čovjekovog intelektualnog i umjetničkog stvaranja dominikanski prior Firence Girolamo Savonarola, koji je na svojim “lomačama taštine” 1497. dao spaliti brojna književna i umjetnička djela renesansnih stvaralaca. Na kraju je, kada je pokret za vjerskom,

¹⁰ Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) ne spada u političke mislioce *sensu stricto*, no njegov je utjecaj na političku misao zahvaljujući raspravi o ljudskom dostojanstvu bio ogroman. Humanist i erudit, podjednako se okušao na polju prirodnih znanosti, filozofije, etike, teologije i književnosti, a bavio se i istraživanjima astrologije i magije. Svojim naučavanjem o čovjekovoj slobodi i čovjeku kao rezultatu vlastitih djela, kao i etičkom i spiritualističkom polemikom protiv naturalističkog determinizma, navukao je na sebe optužbu za herezu. Pokušao je organizirati sveopći kongres filozofa i teologa u Firenci za koji je pripremio i 900 heterodoksnih teza, koje su kasnije dijelom preuzeli Savonarola i zagovornici protestantske obnove kršćanstva. Vidi: Cassirer, Ernst; Kristeller, Paul Oskar; Randall, John Hermann, 1948: *The Renaissance Philosophy of Man*, The University of Chicago Press, Chicago; Lubac, Henri-Marie de, 1974: *Pic de la Mirandole. Études et discussions*, Aubier Montaigne, Paris.

političkom i građanskom tolerancijom koincidirao s pokretom za reformu crkve, papa osnovao Rimsku inkviziciju 1542. (po uzoru na Španjolsku inkviziciju osnovanu 1478) i 1543. objavio *Index librorum prohibitorum*, popis zabranjenih knjiga. Završni udarac renesansnoj toleranciji zadao je Tridentinski koncil 1545-1563. kojim započinje razdoblje protureformacije i nulte tolerancije, vjerske i političke (Procacci, 1995).

IV. Građanski republikanizam – politički realizam *tout court*

Niccolò Machiavelli, kao što se uglavnom slažu svi povjesničari političke misli, označuje najviši domet renesansne političke misli. Njegova politička teorija uspostavlja novu teorijsku paradigmu u povijesti političke misli: za razliku od građanskog humanizma Machiavellijeva politička teorija, koja pripada razdoblju kasne renesanse, dovodi ideje građanskog humanizma do krajnje konzekvence, uobličujući konzistentnu viziju *građanskog republikanizma*. Machiavelli je prvenstveno teoretičar politike takve kakva jest, koji svoju teoriju ne postulira iz etičkih vrednota civilnog života, već empirijskom metodom analizira postojeće i u prošlosti ostvarene oblike politike, političke institucije i djelovanje političkih aktera.

Iako je Machiavelli postao popularan prije svega po *Vladaru* iz 1513. (koji je uz to i apokrifno nazvan, jer mu je pravi naslov *De principatibus – O monarhijama*), njegova politička teorija oblikovana je ponajprije u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* iz 1518. U prvom dijelu *Vladara* Machiavelli izlaže tipologiju monarhija, što nijedan politički mislilac prije njega nije učinio; time je Machiavelli i prvi komparatist u povijesti političke znanosti. Pritom on atribuirao najveću vrijednost građanskoj monarhiji koja predstavlja kompromis između klasičnih vrijednosti građanskog humanizma, u kojem su osnovica društvenog uređenja slobodni građani, i monarhijskog principa, koji daje državama efikasnost i stabilnost ujedinjenog autoriteta u jednoj osobi. Ona mora biti podložna izboru i mora vladati tražeći neprestano konsenzus sa svojim biračkim tijelom. Drugi dio *Vladara* posvećen je osobinama modernih vladara, pri čemu Machiavelli odbija raspravljati o apstraktnim vrlinama, već u potrazi za “zbiljskom istinom stvari” analizira način vladanja kada vladari imaju konsenzus građana i kada vladaju bez konsenzusa: tada vladar mora, da bi ostao na vlasti, naučiti “ne biti dobar”. Stoga vladari moraju poznavati tehniku vladanja, a vladanje je umijeće koje je usporedivo s medicinom (Grubiša, 1985; 1999).

Za razliku od građanskog humanizma Machiavelli se ne poziva na klasične izvore i ne postulira svoju političku teoriju iz dotadašnjeg korpusa političke misli. Njegova politička teorija predstavlja točku diskontinuiteta spram dotadašnje tradicije političkog mišljenja. U *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* Machiavelli analizira republikanski poredak na primjeru starog Rima i suvremenih republika,

zaključujući kako je republikanski poredak jedini u kojem je moguće ostvariti *vivere civile*, *vivere libero* i *vivere politico* (građanski život, slobodni život i politički život), što su za njega sinonimi (Skinner, 1978).

Dosljedan realističkoj metodi koju razvija u svojim djelima, Machiavelli doživljava politiku kao neprestani konflikt koji poprima ulogu lijeka u društvenim odnosima jer tjera građane na prevladavanje tih sukoba na način da ne izazovu građanski rat i propast države, što znači na zadovoljenje svih težnji (interesa) građana, optimata i onih koji vladaju.

Machiavellijeva politička teorija znači raskid politike kao praktičnog umijeća življenja u zajednici s etikom, naime u politici moralne akcije ne daju istovremeno i moralne ishode, jer je ljudska priroda u biti nepostojana i ljudi teže ostvarivanju ponajprije svojih materijalnih težnji a tek potom razmišljaju o vrijednostima svojeg čina. Tako je Machiavelli definitivno raskinuo sa srednjovjekovnim sinkretizmom etike i politike koji se provlači i kroz razdoblje građanskog humanizma. Naravno, time on uspostavlja drugu razinu etičkog diskursa, pokušavajući uspostaviti novu hijerarhiju političkih vrednota koju određuje primat *građanske etike*, etike građanske zajednice pred individualnom etikom. Taj je stav osnova *pragmatičkog republikanizma*, koji se često naziva i političkim realizmom (Berki, 1981; Portinaro, 1999).

Nastavljač takvog političkog realizma u političkoj teoriji jest Francesco Guicciardini, no za razliku od Machiavellija Guicciardini je politički realist ne samo u teoriji već i u praksi. U svojim *Razmišljanjima o Machiavellijevim Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija (Considerazioni intorno ai Discorsi del Machiavelli sopra la prima deca di Tito Livio)* Guicciardini se ne slaže s Machiavellijem da gradski partikularizmi negativno utječu na moguću uspostavu nacionalnog jedinstva Italije. Naprotiv, u talijanskom je nacionalnom duhu postojanje i priznavanje partikularizama, i stoga razne kulture, tradicije i običaji talijanskih gradova-država mogu biti ujedinjeni samo u jednu federalnu državu. Talijanski municipalizam, odnosno kampanilizam onemogućuje stvaranje jedinstvene nacionalne monarhije kao drugdje u Europi. Takav stav obrazlaže i u svojoj *Povijesti Italije* koja obuhvaća razdoblje 1492-1534. Najvažnije djelo su mu *Politička i građanska sjećanja* u kojima je iznio pesimističnu, "makijavelističku" viziju politike. No za razliku od Machiavellija, za njega u politici ne postoje zakonitosti, već samo spoj svakodnevne prakse, razboritosti i iskustva (Gilbert, 1965; Albertoni, 1985; Grubiša, 2000).¹¹

¹¹ Francesco Guicciardini (1483-1540) potječe iz aristokratske obitelji u čijim je rukama bio veći dio firentinske kupoprodaje svile i koja je obavljala brojne političke dužnosti u vladi Firentinske republike. Kratko je predavao institucije građanskog prava u Firenci, a 1506. započeo je odvjetničku karijeru. Sklopio je brak 1508. s Marijom Salviati, potomkom ugledne firentinske obitelji, protivnika gonfalonijera Piera Soderinija i njegova demokratskog poretka, što mu je osiguralo i unosne odvjetničke poslove i napredovanje u politici. Tako je 1509. imenovan u tijelo

Prema Guicciardiniju najveća je vrlina političara diskrecija, sposobnost razlikovanja specifičnih obilježja jedne političke situacije, da bi se tako ona tretirala bez suvišnih i opterećujućih uopćavanja. Slična je i njegova koncepcija povijesti: kao i u politici nema neke vodeće niti jer jer su svi događaji proizvodi sila koje djeluju i o kojima ovise, a motor događaja je čovjek sa svojim interesima, ambicijama i ponašanjima. U *Povijesti Firenze*, koja razmatra razdoblje 1378-1509. kritizira firentinsku "narodnu vladu" i ističe prednosti aristokracije, čiju ulogu u političkom sustavu vidi kroz uvođenje senata i međusobnu ravnotežu velikog vijeća, senata i gonfalonijerata. Konačno, u svojim prijedlozima za reformu firentinskog političkog ustroja zagovarao je mješovitu vladavinu, što je i iznio u spisima *O firentinskom režimu* iz 1525. i *Raspravama o reformi države nakon pada republike* iz 1532. (Gilbert, 1965).

Iako je Machiavelliju neopravdano pripisana doktrina koja se naziva makijavelizmom, a koja podrazumijeva da u politici cilj opravdava sredstva, pravi je makijavelist tek Guicciardini. Dok je Machiavelli u svojim radovima razvio realističku metodu empirijskog promatranja i analiziranja politike, Guicciardini razvija svoju koncepciju politike u ozračju metodičke skepse o uzaludnosti svake političke akcije, jer je politika za njega isključivo područje djelovanja moći. Tu tezu iznosi u svojoj *Storia d'Italia (Povijest Italije)* iz 1534, gdje analizira uzroke sukoba između talijanskih gradova-država koji su doveli do njihova pada u ruke stranih sila. U svojim *Ricordi politici e civili (Političke i građanske uspomene)* konstatira krah građanskog republikanizma u Italiji i nastanak novih *sinjorija* koje završavaju ili u despotskoj vlasti, ili se nisu u stanju oduprijeti velikim nacionalnim monarhijama i njihovim imperijalizmima. Doživjevši pad i razaranje Rima 1527. godine, Guicciardini je pesimist u odnosu na ljudsku prirodu i u odnosu na politiku u kojoj on doista vidi da ciljevi opravdavaju sredstva. Stoga u svojim prijedlozima za reformu vlasti u Firenci (*Dialogo del reggimento di Firenze – Dijalog o državnom uređenju*

Otto di pratica (Osmorica zaduženih), koje je vodilo rat protiv Pise, a 1512. postao je poslanik kod španjolskog kralja Ferdinanda Katoličkog. Tada počinje pisati svoju *Povijest Firenze*, a diplomatsko iskustvo i španjolsku politiku opisuje u svom *Izvešću iz Španjolske*. Godine 1513. vratio se u Firencu, 1516. novi medičejski papa Lav X. povjerio mu je upravu nad Modenom i Reggio Emiliom s titulom guvernera, a 1517. povjerena mu je i uprava Parme. Već tada ozbiljan real-političar, 1521. Guicciardini dobija od pape novi posao glavnog povjerenika (*Commissario Generale*) papinske vojske. Tada počinje pisati *Političke i građanske uspomene* i *Povijest Italije*. Drugi medičejski papa Klement VII. imenovat će ga guvernerom cijele Romagne. Iskazujući zavidne diplomatske vještine, Guicciardini je glavni zagovornik savezništva s Francuskom i Lige iz Cognaca protiv Karla V., što završava pohodom landsknehta i tzv. velikom pljačkom Rima 1527. U Firenci su Medičejci zbačeni s vlasti i po treći puta je restaurirana republika. Guicciardini se povlači u svoj dvorac u Finocchietu kod Firenze i tu proživljava Machiavellijevo iskustvo egzila. Vidi: Rubinstein, 1979; Gilbert, 1965.

Firenze) sugerira aristokratski model vlasti u kojemu je jamac sigurnosti države sloj ne samo imućnih već i kompetentnih po obrazovanju i sposobnostima (Grubiša, 2000).

Politička razboritost svodi se na egoizam individualnog preživljavanja i osobnu slobodu, jer građani ne mogu zadržati slobodu za koju su se u jednom trenutku izborili, u vezi s čim on polemizira s Machiavellijem i njegovim pozitivnim stavom prema mogućnosti republikanskog uređenja demokratskog tipa u *Considerazioni intorno ai discorsi del Machiavelli (Razmatranja o Machiavelijevim raspravama)* iz 1530.

V. Renesansni politički utopizam

Sa samo tri godine razlike pojavljuju se dva glavna politička djela renesanse, *Vladar* i *Utopija*. Dok Machiavelli 1513. piše *Vladara*, osnovno djelo kojim se utemeljuje smjer političkog realizma, dotle Thomas More 1516. piše svoju *Utopiju*, raspravu o najboljem državnom uređenju, i utemeljuje žanr i smjer političkog utopizma, koji će postati treći veliki ogranak političke teorije renesanse. Prvi je ogranak, kao što je gore rečeno, građanski humanizam; drugi je građanski republikanizam, odnosno teorija političkog realizma koje je autor Machiavelli; treći je ogranak Moreov i Campanellin politički utopizam.

Četvrti je ogranak, kao što smo već iznijeli, *kršćanski humanizam*, koji će zastupati Erazmo Rotterdamski sa svojim *Institutio principis christiani (Odgoj kršćanskog vladara)* iz 1515. godine. Erazmo u tom svome djelu razrađuje jedinu političku alternativu u doba krize renesansne politike i velike vjerske krize koja je označena pojavom protestantizma. Stoga se Erazmo vraća etičkim korijenima politike i zagovara takav odgoj vladara koji će vladarskom umijeću vratiti izgubljenju etičku dimenziju. Naravno, vrijednosni kontekst u kojem se odvija reafirmacija etičke komponente politike jest povratak autentičnim, fundamentalnim kršćanskim vrijednostima i jedinstvenoj kršćanskoj crkvi oslobođenoj korupcije pape i visokih prelata.

Nakon te trojice titana renesansne političke teorije – Machiavellija, Morea i Erazma Rotterdamskog – nastupa, s jedne strane, doba restauracije monarhističkih teorija, a s druge strane procvat utopijske političke misli. U postrenesansnoj, protureformacijskoj Italiji Machiavellijeva je politička teorija dospjela na Indeks zabranjenih knjiga, a Machiavellijevo je ime postalo sinonim za dijabolični, cinični politički um koji negira svako vrijednosno utemeljenje politike. Tako Baldassare Castiglione u svome *Libro del cortegiano (Knjiga o dvoraninu)* iz 1528. veliča monarhijsko političko uređenje u kojemu je umijeće politike domena rezervirana za dvoranine, koji svojom ulogom savjetnika i primjenom “mudre razboritosti” predstavljaju ideal aristokratskog poimanja politike. Monarhijske ideje razvija

i isusovac Giovanni Botero, koji se indirektno obračunava s Machiavellijem u svojoj raspravi *Della ragion di Stato (O državnom razlogu)* iz 1589, pripisujući mu zagovaranje uporabe nečasnih političkih sredstava radi osvajanja i održanja vlasti te zagovarajući uporabu državnog razloga kada je u pitanju funkcioniranje gospodarstva, po čemu je Botero prethodnik merkantilističkog učenja. Botero izjednačuje državni razlog s interesom: “kada vladari odlučuju, interes uvijek pobjeđuje” (Grubiša, 2000; Manuel i Manuel, 1979).

Među značajne političke teoretičare renesanse valja ubrojiti i Franu Petriša (Franja Petrića) s Cresa, čiji *Sretni grad* pokušava predstaviti jednu “konkretnu utopiju” koja nije egalitaristička, već se temelji na meritokraciji. U renesansnom Dubrovniku odjeci renesansnih političkih teorija utječu na Marina Držića, koji je s jedne strane pod utjecajem ideja građanskog republikanizma kada u svojim urotničkim pismima traži reformu vlasti u Dubrovniku i izjednačavanje broja vlastele i pučana u dubrovačkom Senatu da ne bi Republikom upravljala vlada “dvadeset ludih nakaza”, aristokratska oligarhija konzervativnih nazora. Držić rabi makijavelijevske kategorije *vrline* i *fortune* koje su, doduše, bile opće mjesto renesansne kulture, a u svojim komedijama varira makijavelijevske teme i zaplete; no s druge strane Držića nadahnjuje i utopijska misao o mogućnosti promjene svijeta i njegove reforme, što je razvidno i iz njegovih komedija, pa je stoga Držić – kao i Shakespeare – pravi i autentični literarni baštinik renesansne političke kulture, iako se nije okušao u političkoj traktatistici. Ali zato jedan drugi istaknuti Dubrovčanin pripada tradiciji renesansne političke teorije: to je Nikola Vito Gučetić, koji u raspravi *Dello stato della repubblica secondo la mente di Aristotile con esempi moderni (O uređenju države po Aristotelovu nauku s modernim primjerima)*¹² iz 1591. indirektno

¹² Na hrvatskom je Gučetićevo djelo prevedeno pod naslovom *O ustroju država* (prevele Snježana Husić i Natka Badurina, priredio Marinko Šišak), Golden Marketing i Narodne novine, Zagreb, 2000. Držim da je prijevod trebao sadržavati i drugi dio originalnog naslova, tj. “... secondo la mente di Aristotele”, što bi se, možda, moglo prevesti “u skladu s Aristotelovim umovanjem” (ili: “Aristotelovim naukom”). Ostaje dilema treba li prvi dio naslova prevesti kao “ustroj” ili “uređenje”, ili možda čak kao “oblici”. No budući da je u srednjem vijeku pojam *status rei publicae* označavao ne samo “stanje republike” već u skladu s tradicijom rimskog prava *javni poredak države* (naime, *res publica* ima ambivalentno značenje: u doba srednjeg vijeka i renesanse pojam *res publica* čas je država kao “javna stvar”, a čas republika kao oblik državnog poretka bez vladara, a tu je razliku definitivno utvrdio Machiavelli u svojem *Vladaru* kada je konstatirao u prvoj rečenici toga djela da “sve države, sve vladavine koje su imale i imaju vlast nad ljudima, ili su republike ili monarhije” (tj. kneževine – što je kod Machiavellija zbirni naziv za razne oblike monarhija). O uporabi *status rei publicae* kao *conditio*, dakle stanje, vidjeti: Passerin d’Entreves, Alessandro, 1962: *La dottrina dello stato*, Giappichelli, Torino. Međutim, isti autor (Passerin d’Entreves) daje drugo tumačenje pojma *status rei publicae*, ovoga puta kao “javni poredak države” u odrednici “The State” koju je napisao za *Dictionary of the History of Ideas*, I-IV (ur. Philip P. Wiener), Charles Scribner’s Sons, New York, 1973. Ako se pročita Gučetićevo djelo,

polemizira s Machiavellijevim kvazipopulističkim republikanizmom, zagovarajući ideal aristokratske Republike u kojoj su moral i građanska vrlina njegovih sugrađana temelj dobre vladavine. No s protureformacijom zamire i polemika o glavnim temama renesansne političke teorije, a ponovno oživljava u doba prosvjetiteljstva (Grubiša, 2000).

No vratimo se Thomasu Moreu i renesansnoj utopiji. Riječ Utopija grčkog je podrijetla: *ou-*, negacija, i *topos*, mjesto; ne-mjesto, mjesto kojeg nema (*nigdjevo* i *nigdarjevo*). Pojam utopije prvi je put upotrijebio Thomas More 1516. nazvavši svoje djelo *Utopia, de optimo reipublicae statu* (*Utopija, rasprava o najboljem uređenju države*).¹³ Machiavelli u svojoj korespondenciji koristi pojam “države koje nisu nigdje postojale” da bi označio misaone konstrukcije idealtipskih država o kojima su raspravljali klasici političke i društvene misli. Prva klasična utopija, iako još ne pod tim imenom, Platonova je *Država* u kojoj je opisana idealna država, strogo uređena po načelima uma, kojom vladaju filozofi, a svaka društvena klasa ima svoje mjesto u hijerarhiji političke organizacije. U tom smislu pod pojmom utopije razumijeva se i idealno zamišljena stvarnost, idejna konstrukcija koja nema empirijske osnove u ljudskoj praksi niti se ikada pojavila u povijesti osim u mislima pojedinih autora. U pejorativnom smislu utopijom se nazivaju i maštarije, izmišljotine i fantazije, kao i literarne konstrukcije o izmišljenim svijetovima u kojima vlada harmonija među ljudima, blagostanje, pravda i mir. Za razliku od starog vijeka u srednjem vijeku ulogu idealnog svijeta poprima vjerska konstrukcija o Božjem carstvu, koju

vidjet će se da on ne govori samo o ustroju republika, već i o monarhijama, pa prema tome znači da je i Gučetić u tradiciji rane renesanse rabio pojam *res publica* dvoznačno – i kao država i kao republika, a iz konteksta djela vidljivo je da je ovdje primjereniji prijevod “država”.

¹³ U hrvatskome prijevodu Gorane Stepanić podnaslov Moreove *Utopije, De optimo reipublicae statu*, preveden je “O najboljem uređenju države”. Izgledalo bi da je More precizniji u uporabi pojma republika, no valja uzeti u obzir da se *Utopija* sastoji od dviju knjiga: u prvoj knjizi opisuje se jedna država i ono što u njoj ne valja – a to je kraljevina Engleska, dok se u drugoj raspravlja o otoku Utopiji koji ima republikanski poredak. Prva je knjiga tek neznatno kraća od druge, a idiličnoj slici Utopije u drugoj knjizi suprotstavljena je oštra, bespoštedna kritika jedne države koja je monarhija, s kojom se Utopija komparira u antitezi, u kontrapunktu, što je dalo povoda Moreovim interpretima za zaključak da je ovdje doista riječ o razmatranju najboljeg i najgoreg državnog uređenja – jedne republike i jedne monarhije. Stoga je More, logično je pretpostaviti, ovdje pribjegao ambivalenciji pojma *res publica*: upućeni će čitatelj shvatiti da je ovdje riječ o socijalnoj i političkoj kritici engleske monarhije, dok će se cenzorima uvijek moći servirati verzija da je ovdje riječ o najboljem (idealnom, a ne realnom) poretku republike, pa dakle kritika engleske monarhije i nije, tako, bila glavnim predmetom rasprave. Na taj način More se, poput Erazma u *Pohvali ludosti*, kreće na oštrom rubu i samo će ga njegovo kasnije odbijanje popularnosti koju je stekao *Utopijom* spasiti od toga da ne bude izvrnut opasnostima zbog kritike engleske monarhije i osobito monarha – no to neće moći izbjeći kasnije kada je stao na stranu pape u sporu s Henrikom VIII. i zbog toga izgubio glavu.

Augustin iz Hipona (Sv. Augustin) prikazuje kao Božju državu (*Civitas Dei*) suprotstavljenu zemaljskoj državi, *Civitas Terrena*, ali se takva konstrukcija, iako sadrži utopijske elemente, ne može nazvati utopijskom jer je ipak locirana u sferi uvjetne realnosti vjere, pa je tako za vjernike doista i stvarna, a utopiju nadomještaju hilijaistička i milenaristička vjerovanja (Grubiša, 2003).

U samome početku razdoblja koje se naziva humanizmom ponovno se otkriva antički svijet, pa tako i Platonova utopijska konstrukcija idealne države, na umu izgrađenoga poretka. Suprotstavljajući se skolastičkom mišljenju, građanski humanizam ističe prije svega pragmatičnu zbilju komunalne politike u kojoj nema previše mjesta za utopijsku spekulaciju. No ipak, u borbi protiv srednjovjekovnog opskurantizma s pojavom sekularizma i novog racionalizma u kojemu je središnje mjesto pragmatičko poimanje svijeta javljaju se i prve utopijske ideje koje se u sukobu s političkim realizmom renesanse oblikuju u raznim medijima: u filozofiji, kao primjerice kod Nikole Kuzanskog, koji postulira, u svojem prijedlogu za reformu Svetog Rimskog Carstva (1433), poluutopijski poredak koji obuhvaća cijelo čovječanstvo u svijetu u kojemu su politika i religija prestale biti razarajuće snage. Poput Nikole Kuzanskog i Dante Alighieri je u svojem djelu *De Monarchia – O Monarhiji* (1312-1313) postulirao novu, univerzalnu monarhiju u kojoj vladaju mir i harmonija. A to je moguće postići samo prevladavanjem sukoba između papinske i carske vlasti, sukoba oko primata jedne ili druge, izgradnjom univerzalne, svjetske monarhije u kojoj vladaju mir, harmonija i pravda među podanicima. Budući da je građanski humanizam, u liku svojih najznačajnijih autora kao što je, primjerice, Matteo Palmieri (*Della vita civile – O građanskom životu*, 1430) zaokupljen izgradnjom konkretnog komunalnog poretka i stoga prisiljen na konkretni politički inženjering, funkciju utopijskog promišljanja preuzimaju renesansni umjetnici. Tipičan oblik takvog umjetničkog utopizma jesu urbane utopije talijanske renesanse koje nastaju zamišljanjem i projektiranjem idealnoga grada, omiljene teme i predložka mnogih slikara, arhitekata i urbanista koji su građanskom humanizmu ponudili viziju novoga grada koji odgovara novom vremenu i novoj političkoj i socijalnoj realnosti (Firpo, 1987; Burns, 1991).

Nasuprot zbijenom, kaotičnom, mračnom i depresivnom gradu srednjeg vijeka koji odražava podčinjenost svojih stanovnika feudalnom poretku i moći velikaša i vladara, novi idealni grad renesanse odražava duh vremena i stremljenja novooslobođene stvaralačke snage ljudskog duha i čula. Tako slikari i arhitekti renesanse na osebujan način recipiraju Platonovu ideju idealne države i podjelu na staleže kojima je mjesto propisano unaprijed u skladu s njihovim radom i zaslugama. Međutim, budući da komunalne republike talijanske renesanse, uvijek u novčanoj stisci zbog oštrog protivljenja građanskog sloja da zbog novih građevina plaća veće poreze, ograničavaju svoje urbano planiranje na izgradnju komunalnih palača s veli-

kim dvoranama u kojima zasjedaju predstavnici građana, pogodno vrijeme za promišljanje i projektiranje “idealnoga grada”, što će reći i idealne države, dolazi tek s krizom komunalnog republikanskog uređenja i pojavom *principata* – kneževina (Burckhardt, 1993; Schmidt i Skinner, 1988).

Tada na vlast dolaze najbogatiji građani ili optimati koji kao mecene potiču takve projekte koji istovremeno odražavaju i njihovu novostečenu političku moć. Zahvaljujući mecenatstvu Medičejaca, sredinom XV. stoljeća počinju se razvijati ideje o “idealnom gradu” i projektiranju takvih urbanih središta koje odražavaju model apsolutnog savršenstva proporcije i harmonije koja se nadograđuje na istraživačka dostignuća renesansnog slikarstva. Prototip tog modela je slika “Idealni grad”, pripisana školi Piera della Francesche, koja se nalazi u Nacionalnom muzeju u Urbinu. Tako Leon Battista Alberti, socijalni i politički teoretičar, pisac, arhitekt i slikar, gradi svoj model idealnoga grada u kojem vlada sklad društvene podjele, u kojem svaka društvena klasa ima svoje mjesto stanovanja i socijalnog komuniciranja na strogo određen način: zgrade su raspoređene simetrično i transverzalno u odnosu na središte gradskog života, koje kulminira u rotondi na glavnom gradskom trgu i iz kojega se ulice radijalno šire prema gradskim četvrtima i utvrdama. Svoje glavne ideje Leon Battista Alberti iznio je u djelu *De re aedificatoria* (*O umijeću građenja*) iz 1450. Alberti se poziva na Vitruvijevu klasično rimsko djelo *De architectura* (*O arhitekturi*), što ga je iz zaborava vjekova otrgnuo firentinski humanist Poggio Bracciolini 1414. U koncipiranju idealnoga grada Alberti se poziva i na Platona i na Aristotela, a središnje je mjesto njegove društvene zamisli knjiga o javnim građevinama. Kroz cijelo djelo provlači se teza o potrebi usklađivanja svih građevinskih elemenata u cjelovitu sliku idealnoga grada. Alberti svoje arhitektonske ideje, koje su utjecale na pojavu urbanog planiranja, nadopunjuje viđenjima uloge obitelji i aristokratske vladavine u raspravama *Della famiglia* (*O obitelji*) i *De ierarchia* (*O upravljanju domaćinstvom*). Njegove ideje pokušao je realizirati vojvoda Guidobaldo da Montefeltro na primjeru Urbina, a Medičejci su financirali njegove potvate u Firenci (Burckhardt, 1993; Todd i Wheeler, 1978).

No budući da su te koncepcije idealnoga grada u svojoj osnovi, kao i Platonova *Država*, aristokratske tvorevine, vlada Firentinske republike u stalnom protivljenju Medičejcima nije bila previše sklona njegovim urbanističkim planovima. Drugi je značajni zastupnik ideje idealnoga grada arhitekt Filarete (Antonio di Pietro Averlino, 1400-1469), koji je 1465. na talijanskom objavio djelo *Trattato di architettura* (*Rasprava o arhitekturi*) u 25 knjiga, gdje je iznio projekt idealnoga grada nazvanog prema njegovu meceni, vojvodi Francescu Sforzi. Idealni grad *Sforzinda* nastao je na oktogonalnom tlocrtu, jer za razliku od rektangularnog tlocrta rimskog *castruma* i cirkularnog tlocrta srednjovjekovnoga grada, idealni grad nastaje na radijalnom tlocrtu u obliku šesterokračne ili osmerokračne zvijezde da bi funkcije grada bile

izvedene u savršenoj proporciji, omogućujući gradskom stanovništvu racionalnu uporabu energije, olakšavajući mu život smještanjem u određene četvrti i tipske građevine koje svojim ukrasima odražavaju položaj i moć svakoga gradskog sloja i profesije. Povlašteno mjesto u takvoj konstrukciji uvijek pripada aristokraciji i gradskom *princepsu*, knezu, a javne građevine podređene su simboličnoj ulozi i poruci o društvenoj i političkoj moći gradskih optimata. Filarete tako u svojoj raspravi povezuje potrebu gradskog planiranja sa svojevrsnim socijalnim inženjerinom, koji će doći do svog vrhunca u Moreovoj raspravi *Utopija* 1516. godine. Treći je značajni mislilac idealnoga grada renesanse Francesco di Giorgio Marini, kipar, slikar i arhitekt, koji je razradio koncepciju idealnoga grada u traktatu *Dell'arte fortificatoria (O umijeću gradnje utvrda, 1481)*. Francesco di Giorgio završio je gradnju Urbina, a u svojim radovima zastupao je jedinstvo idealnoga grada i sretnoga grada, u kojemu glavnu riječ imaju filozofi i umjetnici. No budući da izvan zidina idealnoga grada leži realni svijet koji ne mari za kanone ljepote i razuma, idealni grad mora se utvrditi i efikasno braniti od protivnika. Idejama idealnoga grada postali su zaokupljeni i novi *signori*, vladari koji su došli nakon krize komunalnoga republikanskog sustava u drugoj polovici XV. stoljeća.

U tom razdoblju niknuli su po Italiji mnogi gradovi koji su htjeli utjeloviti ideju idealnoga grada. Među njima su Giulianova, koju je 1470. osnovao kondotijer Giulio Antonio Acquaviva Aragonski na granici između aragonskih posjeda i papinske države; Pienza, koju je na temeljima Corsignana 1462. dao izgraditi papa Pio II, inače humanist Enea Silvio Piccolomini; Palmanova, koju je 1593. dala izgraditi Mletačka republika itd. Jedan od posljednjih primjera idealnih gradova nastao je za vladavine Cosima I. de' Medicija, toskanskog vojvode, koji je 1564. kod Forlija, u Romagni, dao izgraditi grad pod imenom "Terra del Sole" (Zemlja sunca), čime je anticipirao i naslov Campanellina djela *Država sunca*, koje je jedna od posljednjih renesansnih utopija (Todd i Wheeler, 1978; Manuel i Manuel, 1979).

Arhetip utopijske literature nastaje u odsjaju humanističkog učenja na britanskom otočju. Obrazovan pod utjecajem britanskih humanista koji su se školovali u Italiji s jedne strane te kršćanske političke i socijalne misli s druge, engleski filozof i pravnik Thomas More objavljuje 1516. raspravu *Utopija, o najboljem državnom uređenju*. Rasprava je pisana u dijaloškoj formi, a središnje je lice moreplovac Rafael Hitlodej čije je prezime sastavljeno od grčkih pojmova *bemisllica* i *širitelj*, dok njegovo ime upućuje na arkanđela Rafaela, objavitelja istine. Moreova *Utopija* prividno je napisana kao satira, ali prvi dio rasprave predstavlja realističku analizu ekonomskih i političkih proturječnosti u tadašnjoj Engleskoj. Drugi dio obuhvaća Hitlodejev opis Utopije, nepostojećeg otoka i njegova društvenog i političkog uređenja. Iako stil dijaloga upućuje na satiru, Moreova pisma pokazuju da su forma i stil samo autorov ustupak kojim se relativiziraju ideje koje su ne samo nekonformistične nego

bi mogle biti shvaćene i kao heretične. Osnovna misao *Utopije*, u kojoj je obilno citirana i Platonova *Država*, jest funkcioniranje racionalno planiranog društva u kojem nema privatnog vlasništva ni na sredstvima za proizvodnju ni na zemlji i nekretninama. Imovina je zajednička, *bene commune*, tako da je ta *communitas* istovremeno i prototip komunističkog društva, izgrađenog na modernoj recepciji Platonove zajednice dobara i ranokršćanskih ideja o zajedničkom vlasništvu, utjelovljenih u idealu monastičkog života. Budući da dobra pripadaju zajednici, a društvo je organizirano po obiteljima, socijalna struktura je egalitaristička: svaka obitelj samo privremeno živi u nastambama koje su joj dodijeljene, a smjenjuje se obveza rada svakog člana društva u gradu i na selu, pri čemu nema privilegiranih profesija niti povlaštenih slojeva. Na čelu skupine od trideset domaćinstava, što ih čine sve generacije jedne obitelji, nalaze se *filarsi*, koji su demokratski izabrani. Iznad svakih deset filarha i njihovih domaćinstava stoji *tranibor* (etimologijski: *neskriven proždrljivac*, što je još jedan dokaz u prilog satiričkog značenja za one koji su *Utopiju* držali isključivo satiričkim djelom, dok je za one druge to dokaz umijeća “pisanja između redaka”, da bi se maskirala humanistička i potencijalno subverzivna poruka i implikacija tog djela). Svi filarsi na svojoj skupštini biraju tajnim glasovanjem vladara, jednog od četvorice kandidata koje je narod predložio. Skupština tranibora obavlja funkciju senata, dok funkciju donjeg doma parlamenta obavlja skupština filarha. Iako je državni poglavar izabran doživotno, on je smjenjiv, a odluke se donose na skupštinama. Radna obveza svih podanika Utopije predviđa šest sati rada, dok se preostali dio slobodnog radnog vremena koristi za učenje, čitanje, obrazovanje ili neki drugi oblik fizičke aktivnosti ili edukativne igre (More, 2003; Grubiša, 2003).

U takvome društvu vlada vjerska tolerancija, a svećenike bira sam narod. Ideja o vjerskoj toleranciji i o nekakvoj “građanskoj religiji” posljedica je Moreove težnje za reformom crkve, čemu teži i njegov istomišljenik Erazmo Rotterdamski, koji je napisao najveće pohvale *Utopiji* kao djelu koje je potaknulo raspravu o reformi društva, politike i vjere u zemljama koje već pomalo zahvaća pokret reformacije. Baš zbog pojave Lutherove kritike crkve More i Erazmo ne nastavljaju svoju političko-teorijsku aktivnost i okreću se prvenstveno pitanjima očuvanja crkvenog jedinstva. Moreova kolektivistička i komunistička vizija društva zasnovanog na principima razuma postala je žanrovskim arhetipom i ubrzo je *Utopija* prevedena na gotovo sve europske jezike. Racionalni poredak otoka Utopije predviđa osebujan oblik demokracije, nazvan *oikokracija*, tj. vladavina domaćinstava. No humanistički *ratio* istovremeno nameće i jednu rigidnu socijalnu i političku disciplinu, gdje se svako skretanje s predviđenih i planiranih shema ponašanja kažnjava smrću ili progonom (Grubiša, 2003; Skinner, 1978; Manuel i Manuel, 1979).

Osim što je poslužila kao paradigma za eksperimentiranje s izgradnjom egalitarnih modela društva u Novom svijetu, *Utopija* je preteča i totalitarne komunistič-

ke ideje, u kojoj je pojedinac podređen kolektivitetu društva. Iako je osnovni princip građanskog humanizma i renesanse sloboda i dostojanstvo pojedinca, a More je njegov učenik, i unatoč vjerskoj toleranciji (koja ipak ne tolerira bezvjerce, tj. ateiste), rezultat Moreova promišljanja idealnog društva nužno završava u kontradikcijama. One dolaze do izražaja u djelima nastavljača utopijske tradicije koju je utemeljio More, rodonačelnik modernog političkog utopizma i popularnog političko-literarnog žanra s mnogim smjerovima i ograncima.

Iako je Moreova *Utopija* trenutno stekla veliku popularnost u tadašnjim humanističkim krugovima, pojava protestantizma i protureformacije neko je vrijeme učinila utopijsko razmišljanje nepopularnim i opasnim, pa je tako i Thomas More, mučenik katoličanstva, u svojim kasnijim radovima izbjegavao spominjati to svoje mladenačko djelo. No kada popušta prvi val protureformacije, javljaju se i nastavljači utopijskog žanra. Među njima se ističu Ortensio Landi, Antonio Francesco Doni i naš Frane Petris (Franjo Petrić). Landi reelaborira i reinterpreтира Moreovu Utopiju na talijanskom tlu, u djelu *La Repubblica nuovamente ritrovata del governo dell'isola Eutopia (Ponovno otkrivena republika u poretku otoka Eutopije)* iz 1548. U njoj Landi kritizira talijanske vladare kao Sardanapale i Epikure koji su se prometnuli u despote i bacili cijelu Italiju u siromaštvo. Za njega "utopija" mora nužno biti "eu-topija", dakle sretna država kojoj je pretpostavka osiguranje sigurnosti, blagostanja i sreće svih njezinih stanovnika.¹⁴

Slično i Antonio Francesco Doni, iste godine, u svojoj raspravi *Mondo savio e pazzo (Razuman i ludi svijet)*, s jasnim pozivom na Morea i Erazma (posebice njegovu *Pohvalu ludosti*), elaborira svoj politički ideal (Widmar, 1964). Savršenstvo političkog života sastoji se u dobru i sretnu životu, a osnovna prepreka dobru i sretnu životu leži u bogatstvu, u činjenici da malobrojni žive i uživaju trud mnogobrojnih. Stoga Doni preuzima Moreov egalitaristički i komunistički ideal društva bez privatnog vlasništva, s općom radnom obvezom, uz neposrednu samoupravu građana. Za razliku od Morea koji zagovara središnju vladu i središnje političke institucije, Donijeva racionalno uređena država bliža je komunalnoj organizaciji i samoupravi iz razdoblja rane renesanse, prije nastanka *sinjorija* i jačanja oligar-

¹⁴ Ortensio Landi (ili Lando) (1512-1560) osebujna je ličnost kasnog humanizma i renesanse. Preživljavao je kao učitelj i tajnik europskih moćnika, proputovao je cijelu Europu i stekao slavu zbog sklonosti bizarnim temama i paradoksima kojima obiluje njegov literarni opus. Inspiriran ranim radovima Thomasa Morea i Erazmovom *Pohvalom ludosti*, kao i Rabelaisom, afirmirao je parodiju i satiru kao književni žanr. Tako je 1534. napisao invektivu protiv Cicerona i učene retorike svojih suvremenika, a na drugoj strani knjige, obrnutim slovima istovremeno je napisao i njegovu apologiju. Popularno djelo su mu *Paradossi (Paradoksi)* iz 1543. i *Sferza di scrittori antichi e moderni (Šibanje starih i modernih pisaca)* iz 1550. u kojem ne šteti talijanske humaniste i njihove iluzije o boljem svijetu. Vidi: Garin, Ernesto, 1990: *L'Umanesimo italiano*, Laterza, Bari.

hijske vlasti koja je renesansne gradove-republike pretvorila u teritorijalne države (Widmar, 1964).¹⁵

Za razliku od Landija i Donija hrvatski neoplatonist Frane Petris (Francesco Patrizi da Cherso, kod nas poznat i pod netočnim imenom Franjo Petrić) napušta egalitarističku viziju društva. U knjizi *La citta' felice (Sretan grad)*, objavljenoj u Veneciji 1553, Petris zastupa meritokratski ustroj države kojoj je na čelu aristokratska elita. Temelj je tog sretnoga grada dobro organizirano gospodarstvo, a građani naizmjenično sudjeluju u obavljanju vlasti. Za razliku od Moreove Utopije u kojoj svi građani rade sve poslove i u njima se izmjenjuju, Petrisovo idealno društvo podijeljeno je na šest staleža: seljake, obrtnike, trgovce, vojnike, činovnike i svećenike. U povlaštenom položaju nalaze se tri posljednja staleža, a privatno vlasništvo uvjet je sloge među ljudima. Za razliku od Morea koji ukida novac i vraća robno-novčane odnose na razinu prirodne razmjene, Petris drži da je novac u rukama trgovaca i bankara nužan preduvjet za opstojnost grada. Dok Moreova idealna država postulira idealnu sreću komunističkog raja, Petrisov Sretan grad primjer je organiziranog ekonomsko-političkog prosperiteta na kojem niče i moderno građansko društvo. Petris je time doveo do krajnjih dometa političku misao građanskog humanizma i reinterpretirao utopiju na jedan konkretan i pragmatičan način, pomirujući tako dvije vodeće komponente renesansne političke teorije: politički realizam Niccolò Machiavellija i politički utopizam Thomasa Morea (Grubiša, 2000).

S Tommasom Campanellom utopijski žanr otvara se prema znanstveno-fantastičnom području. Campanella piše svoje glavno djelo *Città del Sole: Idea repubblicae philosophicae (Grad Sunca: ideja filozofske republike)* 1602. godine, u napuljskom zatočeništvu zbog sudjelovanja u političkoj uroti za zbacivanje aragonske vlasti. Njegov utopijski projekt zasnovan je na filozofskim, znanstvenim i astrološkim pretpostavkama: po uzoru na fizičke principe na kojima se temelji realni svijet, a to su materija, toplina i hladnoća, modelira se i Campanellino idealno društvo kojim upravljaju Moć, Znanost i Ljubav. Na čelu države je vladar-svećenik, nazvan *Sunce* ili *Metafizik*, a pomažu mu pod-vladari, *Pon* koji vodi obranu,

¹⁵ Antonio (Anton) Francesco Doni (1513-1574) pripadao je firentinskoj plemićkoj obitelji koju su proganjali Medičejci; pobjegao je iz Firence 1540, studirao pravo u Piacenzi i skrasio se 1544. u Veneciji, gdje je počeo objavljivati svoja književna djela i gdje je otvorio svoju tiskaru. Tamo je 1547. postao član Accademie Pellegrine, a iz Venecije je otišao 1564. zbog razmirica s mletačkim vlastima kojima se nisu sviđale njegove oštre satire i zajedljivi komentari pisani u Landijevu stilu. Poznate su i njegove etičke rasprave koje je skupio u zborniku *La filosofia morale et politica di Doni, scritta per amaestramento universale de governi & reggimento particolare de gli huomini (Donijeva moralna i politička filozofija, napisana radi općeg pripitomljavanja vlada i posebnih ljudskih poredaka)* 1567. godine. Vidi: Bartoletti, Maria A., 1973: "Anton Francesco Doni", u: Branca, Vittore (ur.), 1973: *Dizionario critico della letteratura italiana*, Garzanti, Milano; Widmar, 1964.

Sin ili Mudrac koji se skrbi za razvoj humanističkih znanosti i umjetnosti i *Mor* (od *amor*), koji se brine za nastavak rase. Njima pomažu javni dužnosnici nazvani Astrolog, Liječnik, Logičar, Političar itd. Društveni život u takvoj republici uređen je po načelima razuma i znanosti koji nalažu ukidanje sebičnog posjedovanja dobara i umjesto toga uspostavljaju zajednicu dobara. S jedne strane Campanellina je vizija radikalizacija Moreova komunizma, a s druge strane ona uvodi u politiku eksperimentalne znanosti koje nalažu funkcioniranje gospodarstva i upravljanje društvom. Njegova je vizija totalitarnija od Moreove i utire put onome što će kasnije biti nazvano “znanstvenim komunizmom”. S Campanellinim djelom 1602. i spaljivanjem Giordana Bruna na lomači 1600. neslavno završava razdoblje renesansnih utopija u južnoj Europi.

VI. Kršćanski humanizam i sumrak renesanse

Četvrta struja u renesansnoj političkoj misli najjače je obilježena djelom Erazma Rotterdamskog, kao najistaknutijeg protagonista. Već smo prije napomenuli da u toj struji participiraju i drugi mislioci kao što su Dante Alighieri, Polikarp Severitan, Baldassare Castiglione i mnogi drugi. No kao što se Machiavelli smatra glavnim protagonistom građanskog humanizma, što je svakako oblik redukcionizma i simplifikacije, tako se obično i Erazmo smatra epitomom kršćanskog humanizma. To je pogrešno, ali manje pogrešno nego prikazivati Machiavellija isključivo kao nastavljača građanskog humanizma. Erazmo nije u odnosu na svoje prethodnike bitno radikalniji i revolucionarniji, kao što je to Machiavelli u odnosu na, primjerice, Brunija, Aretina ili Salutatija. Erazmo je konformističniji od Machiavellija, ali njegov doprinos valja sagledavati u kontekstu političkog diskursa vremena, kada se on vrlo pažljivo trudi da ne stane na čelo protestantske obnove, kao što od njega to očekuju suvremenici. Unatoč tim ograničenjima, Erazmo ostaje ubilježen u povijesti političke misli kao najviša točka dosega kršćanskog humanizma.

Glavni precepti kršćanskog humanizma, čiji je nedvojbeno najznačajniji predstavnik Erazmo, izneseni su u njegovu glavnom političkom djelu *Institutio principis Christiani (O odgoju kršćanskog vladara)* 1516, posvećenom Karlu V., u kojemu nasuprot Machiavellijevu vladaru koji mora spoznati kako “da ne bude dobar” da bi preživio u okrutnom svijetu politike, zagovara model humanistički obrazovanog vladara koji će poslužiti kao model za sve kršćanske vladare. Obrazovati vladara znači stvoriti političara koji će istovremeno biti i filozof, po platonskom idealu, ali u smislu poimanja filozofije kao moralne doktrine kršćanstva: religija ima odlučujuću ulogu utoliko što ona može promijeniti čovjeka iznutra, a ne samo na površini, kao što to zagovaraju drugi pisci koji se bave politikom. Po Erazmu, vladati ne znači podčinjavati podanike ciljevima onoga koji vlada, već voditi, dobro upravljati, štiti i pružati sigurnost narodu stvaranjem širokog suglasja o ciljevima

dobre uprave. Konsenzus je jedini temelj na kojem vladar može vladati, jer između vladara i naroda postoji obveza koja utvrđuje uzajamna prava i dužnosti. Najveća je opasnost za vlast njezino pretvaranje u tiraniju. A tiranija je najveća opasnost za vjeru, humanističku kulturu i dostojanstvo čovjeka, jer je ona vrhunac iracionalnosti i nasilnih strasti i predstavlja oblik razaranja svake harmonije među ljudima, kao uostalom i rat. Tiranija nastaje iz želje za vlašću i mora biti razotkrivena u samome začetku: stoga odgoj i obrazovanje budućeg vladara moraju u cijelosti biti posvećeni poticanju “zdrave strasti” u vladara za općim dobrom i intranzigentne odbojnosti prema svakom obliku osobne vlasti. Erazmo u ovome djelu slijedi indikacije ranih talijanskih humanista koji su pisali o tiraniji i njezinoj opasnosti za “civilni život”: Colluccija Salutatija, Bartola di Sassoferrata, Marsilija Padovanskog i drugih, iako ih ne navodi neposredno (Grubiša, 2010).

Kršćanski vladar mora se oslanjati na vjeru jer je vjera izvor moralnosti i pomoću nje vladar može graditi harmoniju zajedničkog življenja. Tim svojim djelom Erazmo se potvrđuje kao jedan od korifeja kršćanskog humanizma, zajedno s Thomaseom Moreom i njihovim kasnijim sljedbenicima, koji tragaju za načinima reintegracije morala u politiku, za razliku od humanističkih realpolitičara kao što su Machiavelli i Guicciardini.

No Erazmov kršćanski humanizam, iako predstavlja rehabilitaciju kršćanske političke teorije, ne nailazi na pozitivne reakcije papinih ortodoksnih pristaša: oni optužuju Erazma za dvoličnost i idejno začetništvo protestantizma. Kako ga je optužio Girolamo Aleandro, pravi autor šizme je Erazmo, a ne Luther: *ubi Erasmus innuit, ibi Lutherus irruit* (ono što Erazmo snuje, to Luther zagriženo ostvaruje). Erazmo se pokušava opravdati i u replici Lutheru, u ekstenzivnom i dosadnom djelu *Hyperapistes* iz 1526, ali rezultat je podjednako loš i izgleda kao da Erazmova slava kopni u sukobu između papinstva i reformacije. Kada Lutherovi pristaše 1529. odnose prevagu i u Baselu, iako s manje nasilja nego drugdje, Erazmo napušta taj grad i odlazi u Freiburg im Breisgau. Vratit će se u Basel 1535, nakon podrške koju je dobio od cara i nakon što su umjereni elementi na jednoj i na drugoj strani pročitali njegov spis iz 1533. pod naslovom *De amabili ecclesiae concordia* (*O slozi u ljubljenoj crkvi*), u kojemu se zalaže za umjerenost i prevladavanje sukoba u crkvi. Na tom tragu je i *Querela pacis* (*Žalopojka mira*), drugo najznačajnije Erazmovo političko djelo, inače jedno od prvih modernih irenoloških djela u kojem se raspravlja o naravi mira i o miru kao sastavnom i nužnom sastojku svake dobre vlasti i odnosa među ljudima i državama. Mir mora biti cilj svake dobre vladavine, koja se zasniva na moralnim načelima, mir nije samo odsutnost rata, već je stanje duha. Uostalom, na tu Erazmovu irenološku postavku oslanja se i Spinoza kada izriče gotovo istovjetan zaključak. Unatoč Erazmovo ambivalenciji ostaje ocjena njegova suvremenika Ludviga Vivesa, koji ga je nazvao primjerom “neovisnog kršćanina”,

predšasnikom i inicijatorom modernog duha u Crkvi te najznačajnijim misliocem kršćanskog humanizma (Schmidt i Skinner, 1978; Firpo, 1987).

U protureformaciji Erazmo je osuđen kao onaj koji je “snio jaje iz kojega se iznjedrila reformacija”, a razlog tomu nije bila samo njegova mlaka i evazivna kritika Luthera, već i činjenica što se zalagao za vernakularnu Bibliju i što je svojim kritičkim komentarima oslabio monolitnost Crkve. Kao rezultat, njegova je djela papa Pavao IV. stavio na crkveni indeks zabranjenih knjiga (završio je, dakle, kao i Machiavelli, a vjerojatno bi njihovu sudbinu podijelio i Thomas More da u međuvremenu nije stao na papinu stranu u sukobu s Henrikom VIII). Kasniji papa Pio IV. potvrdio je tu zabranu iako je dopustio izučavanje nekih njegovih manje kritičkih djela. S druge strane, protestanti ga vide kao izdajicu inicijalne ideje o potrebi reforme Crkve i povratka fundamentalnim vrijednostima kršćanstva. No doba prosvjetiteljstva u potpunosti je rehabilitiralo Erazma kao jednog od začetnika modernog, antidogmatskog i protuskolastičkog mišljenja i kritike, a njegova uloga u političkoj pedagogiji također je doživjela revalorizaciju i priznanje: po njemu je nazvan danas najvažniji obrazovni program EU-a koji omogućuje mobilnost studenata i njihov boravak na inozemnim sveučilištima, u duhu Erazmova istraživačkog lutanja Europom (Procacci, 1995).

VII. Zaključak

Ovaj letimični pregled glavnih protagonista renesanse trebao bi biti prilog tvrdnji da se renesansa ne može svesti, na planu političkih ideja, samo na individualističku koncepciju, kako tvrdi Jakob Burckhardt u svojoj *Kulturi renesanse u Italiji*, ili pak samo na ideju građanskog humanizma koji je temelj modernom republikanizmu.¹⁶

¹⁶ Dužan sam ovdje pojasniti jednu stvar: Burckhardt je svoju koncepciju države u renesansi (*lo stato come opera d'arte* – država kao umjetničko djelo) razvio na temelju preslikavanja nagle erupcije individualizma kao reakcije na srednjovjekovni sinkretizam (u umjetnostima i znanostima), pa smo tako dobili, posljedično, pogrešnu ocjenu da su i politika i politička misao renesanse nastale kao plod erupcije individualizma, slično kao što su slikari i književnici morali prekidati okove “srednjovjekovnog kolektivismu” da bi pronašli “novi stil”, nesputan kanonima i primjeren potrazi za slobodom. Međutim, politička misao renesanse nije plod (samo) eksplozije individualizma, već, prije svega, kolektivne potrage novih socijalnih snaga za boljim poretkom, u kojemu će oni doći do izražaja kao novi društveni sloj, kao “borghesia”. Kristeller i Ferguson (glavni kritičari Burckhardta) također tvrde da renesansa kao pokret i epoha nije (samo) plod erupcije individualizma (jedna od negativnih reperkusija takvog individualizma bila bi, onda, i drukčija revalorizacija renesansnih despota i njihove “demijurške uloge” u uspostavljanju novih država, što je demantirano i u samom Machiavellijevu djelu). Vidi: Kristeller, Paul Oskar, 1979: *Renaissance Thought and Its Sources*, Columbia University Press, New York; Ferguson, Wallace K., 1969: *The Renaissance in Historical Thought*, Houghton Mifflin Company, Cambridge; Prandi, Alfonso (ur.), 1971: *Interpretazioni del Rinascimento*, il Mulino, Bologna.

Ne smije se nikako zanemariti činjenica da u doba renesanse vlada pluralizam političkih ideja i da razne struje mišljenja egzistiraju paralelno jedna s drugom.

U ovome slučaju, u samom početku ove nove komunalne kulture razvile su se dvije humanističke orijentacije – građanski humanizam i kršćanski humanizam. Iz građanskog humanizma razvija se građanski republikanizam, a iz kršćanskog humanizma politički utopizam. Sve četiri škole političkog mišljenja obogaćuju politički univerzum renesanse i prožimaju njezinu kulturu, o kojoj i Burekhardt onda može govoriti kao o jedinstvenom kulturno-političkom fenomenu svjetske povijesti.

Unatoč tome što je epitom toga doba Niccolò Machiavelli kao baštinik tradicije građanskog humanizma, on se odmiče od te tradicije jer politička obnova ne proizlazi iz humanističkog odgoja, već iz sasvim drugog poimanja politike i građanske vrline, po čemu on doista jest točka diskontinuiteta i začetnik modernog republikanizma. Zato smo i njegovu metodičku orijentaciju, koju slijede i politički mislioci drugih orijentacija koji doživljavaju politiku kao očitovanje i nadmetanje sile, nazvali građanskim republikanizmom.

Na drugom razboju nalazi se struja političkog utopizma, koja se razvila iz kršćanskog humanizma i kršćanskog morala, u što se vraća kršćanski humanizam predimenzioniranjem uloge odgoja vladara kao jedinog ispravnog oruđa (providnosti) za realizaciju ideje renesansne obnove društva i politike. Na taj način politička misao renesanse pravi puni krug, a zatim tone u razdoblje protureformacijskog opskurantizma, iz kojeg će je izvući tek svjetlo prosvjetiteljstva.

Iz tog bogatstva renesansnog svijeta ostala je do naših dana simplificirana podjela političkih teorija na realističke i utopijske (usp. Chatelet, 1978; Albertoni, 1985. i dr.). Ovdje smo pokušali dokazati da ta simplifikacija, za koju su zaslužni opći povjesničari političke misli, ne odražava pravo stanje stvari i ne omogućuje ono kontekstualno tumačenje povijesti političkih ideja za koje se zalažu Skinner i Pocock u svojim značajnim djelima *Foundations of Modern Political Thought* (*Temelji moderne političke misli*) i *The Machiavellian Moment* (*Makijavelijevski moment*).

Pa ipak, i oni su ostali opčarani, kao i Baron, velikom školom građanskog humanizma i nisu uspjeli jasno distingvirati druge humanističke ogranke kao ni metamorfozu samoga građanskog humanizma, zapavši u baronovsku zabludu o pretpostavljenom kontinuitetu političkog diskursa, koji se ipak mora korigirati uvidom u cezuru – točku diskontinuiteta koju označava Machiavelli, a koja po značaju predstavlja pravu revoluciju u političkoj misli.

LITERATURA

- Albertoni, Ettore A., 1985: *Storia delle dottrine politiche in Italia*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano.
- Allen, J. W., 1928: *A History of Political Thought in the Sixteenth Century*, Methuen – Barnes & Noble, London – New York.
- Ascheri, Mario, 2006: *Le città-Stato*, Il Mulino, Bologna.
- Asor Rosa, Alberto (ur.), 2007: *Letteratura italiana: Umanesimo e Rinascimento, Le opere 1400-1580*, 3-6 (u četiri toma), Giulio Einaudi Editore, Torino.
- Baron, Hans, 1966: *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press, Princeton.
- Baron, Hans, 1989: *In Search of Florentine Civic Humanism*, I-II, Princeton University Press, Princeton.
- Berki, R. N., 1981: *On Political Realism*, Dent & Sons, London.
- Black, Anthony, 1992: *Political Thought in Europe 1250-1450*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Black, Robert (ur.), 2001: *Political Thought and Civic Humanism: A Reader in Renaissance Thought*, Routledge, London – New York.
- Bock, Gisella, Skinner, Quentin, Viroli, Maurizio (ur.), 1990: *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Burckhardt, Jakob, 1993: *Kultura renesanse u Italiji* (hrv. prijevod M. Preloga 1953. i 1993), Prosvjeta, Zagreb.
- Burns, James H., 1991: *Cambridge History of Political Thought 1450-1700*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Châtelet, François, Mairet, Gérard, 1978: *Histoire des idéologies*, Hachette, Paris.
- Châtelet, François, Duhamel, Olivier, Pisier, Evelyne, 1989: *Dictionnaire des oeuvres politiques*, I-II, Presses Universitaires de France, Paris.
- Chevalier, Jean-Jacques, 1969: *Les grandes oeuvres politiques*, Librairie Armand Colin, Paris.
- Colas, Dominique, 1997: *Dictionnaire de la pensée politique: Auteurs, oeuvres, notions*, Larousse, Paris.
- Coleman, Janet, 2000: *Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance*, Blackwell, London.
- Emerton, Ephraim, 1964: *Humanism and Tyranny: Studies in the Italian Trecento*, Peter Smith, Gloucester.
- Esposito, Roberto, Galli, Carlo, 2000: *Enciclopedia del pensiero politico: autori, concetti, dottrine*, Laterza, Bari.
- Firpo, Luigi, 1987: *Storia delle idee politiche, economiche e sociali*, UTET, Torino.

- Garin, Eugenio, 1965: *Italian Humanism: Philosophy and Civic Life in the Renaissance*, Blackwell, Oxford.
- Gelderen, Martin van, Skinner, Quentin, 2006: *Republicanism: A Shared European Heritage*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Germino, Dante, 1972: *Machiavelli to Marx: Modern Western Political Thought*, University of Chicago Press, Chicago.
- Gilbert, Felix, 1965: *Machiavelli and Guicciardini: Politics and History in Sixteenth-Century Florence*, Princeton University Press, Princeton.
- Grubiša, Damir, 1985: "Uvod u Machiavellija: vrijeme, čovjek, djelo", u: Niccolò Machiavelli, *Izabrano djelo* (priredio Damir Grubiša), I, Globus, Zagreb.
- Grubiša, Damir, 1999: "Kako čitati *Vladara*", u: Niccolò Machiavelli, *Vladar* (priredio Damir Grubiša), Globus, Zagreb.
- Grubiša, Damir, 2000: *Politička misao talijanske renesanse*, Barbat, Zagreb.
- Grubiša, Damir, 2003: "Kako čitati *Utopiju*", u: Thomas More, *Utopija* (priredio Damir Grubiša), Globus, Zagreb.
- Grubiša, Damir, 2009: "Političke teorije renesanse", u: *Leksikon Marina Držića* (uredio Slobodan Prosperov Novak), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb.
- Grubiša, Damir, 2010: "Kako čitati *Kršćanskog vladara*", u: Erazmo Rotterdamski, *Kršćanski vladar* (priredio Damir Grubiša), Globus, Zagreb (u tisku).
- Heller, Agnes, 1978: *Renaissance Man* (prijevod Richard F. Allen), London, Routledge & Kegan Paul, Henley – Boston.
- Guchet, Yves, 1995: *Histoire des idées politiques: De L'Antiquité a la Révolution française*, Armand Colin, Paris.
- Hankins, James (ur.), 2004: *Renaissance Civic Humanism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Honohan, Iseult, 2002: *Civic Republicanism*, Routledge, London.
- Kohl, Benjamin G., Witt, Ronald G. (ur.), 1978: *The Earthly Republic: Italian Humanists on Government and Society*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Macek, Josef, 1974: *Il Rinascimento italiano* (prijevod Hana Kubistova Casadei), Editori Riuniti, Roma.
- Machiavelli, Niccolò, 1985: *Izabrano djelo* (priredio Damir Grubiša), I-II, Globus, Zagreb.
- Machiavelli, Niccolò, 1999: *Vladar* (priredio Damir Grubiša), Globus, Zagreb.
- Maneli, Mieczyslaw, 1987: *Freedom and Tolerance*, Octagon Books, New York.
- Mastellone, Salvo, 1999: *Storia del pensiero politico europeo dal XV al XVIII secolo*, UTET, Torino.
- Maynor, John W., 2003: *Republicanism in the Modern World*, Polity Press, Cambridge.
- Manuel, Frank E. i Manuel, Fritzie P., 1979: *Utopian Thought in the Western World*, Belknap Press, Cambridge.

- McClelland, J. S., 1996: *A History of Western Political Thought*, Routledge, London.
- Mesnard, Pierre, 1951: *L'Essor de la Philosophie Politique au XVIe siècle*, Librairie philosophique Vrin, Paris.
- Miller, David (ur.), 1987: *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought*, Basil Blackwell, Oxford.
- Padgen, Anthony (ur.), 1990: *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pocock, J. G. A., 1975: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton.
- Pocock, J. G. A., 1989: *Politics, Language & Time: Essays on Political Thought and History*, University of Chicago Press, Chicago.
- Portinaro, Pier Paolo, 1999: *Il realismo politico*, Laterza, Bari.
- Procacci, Giuliano, 1995: *Machiavelli nella cultura europea dell' eta' moderna*, Laterza, Bari.
- Rahe, Paul A., 2006: *Machiavelli's Liberal Republican Legacy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rubinstein, Nicolai (ur.), 1968: *Florentine Studies: Politics and Society in Renaissance Florence*, Faber & Faber, London.
- Rubinstein, Nicolai, 1979: *Le dottrine politiche nel Rinascimento* (prijevod Emanuela Scribano), Laterza, Bari.
- Sabine, George, 1961: *A History of Political Theory*, I-II, Holt, Reinhardt and Winston, New York.
- Schmidt, Charles B., Skinner, Quentin (ur.), 1988: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Skinner, Quentin, 1978: *Foundations of Modern Political Thought*, I-II, Cambridge University Press, Cambridge.
- Soupios, Michael A., 1986: *European Political Theory*, University Press of America, Lanham – New York – London.
- Tejera, Victorino, 1984: *The City-State Foundations of Western Political Thought*, University Press of America, Lanham – New York – London.
- Tod, Ian, Wheeler, Michael, 1978: *Utopia: The Earthly Paradise and the City of God*, Orbis Publishing, London.
- Touchard, Jean, 1959: *Histoire des idées politiques*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Viroli, Maurizio, 1992: *From Politics to Reason of State: The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250-1600*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Waley, Daniel, 1978: *The Italian City-Republics*, Longman Group, London.
- Widmar, Bruno, 1964: *Scrittori politici del '500 e '600*, Rizzoli, Milano.

Damir Grubiša

FOUR ORIENTATIONS IN THE POLITICAL THOUGHT
OF EUROPEAN RENAISSANCE

Summary

In this article, relying on an overview of the principal works of Renaissance political thought, the author seeks to establish the existence of four orientations, i.e. distinct schools within the corps of political theories of the Renaissance. First, the school of so-called *civil humanism*, second, the school of *civil republicanism*, third, the school of *political Utopianism*, and fourth, the school of *Christian humanism*. This text provides a summary overview of the main currents and their protagonists, and presents the main characteristics of each school. Having studied the principal works of Renaissance political thought, the author offers his periodisation and categorisation based on the research of Hans Baron, Quentin Skinner, Pierre Mesnard, Luigi Firpo, Paul Oskar Kristeller, etc., by contrast with the classical historians of political thought, such as Pierre Touchard, George Sabine, Gaetano Mosca, etc. The latter did not distinguish between the particular orientations and they reduced the political thought of the Renaissance to an opposition between political realism (Machiavelli) and political Utopianism (More), without taking into consideration other orientations and schools. Unlike Baron and Skinner, however, who derived the main current of Renaissance political thought from civil humanism, the present author asserts that the Middle Ages spawned two humanistic schools: the above-mentioned school of civil humanism, and the school of Christian humanism, which also rests upon humanism and the humanistic re-valorisation of religion. On the other hand, the school of civil humanism gave birth to the republican orientation. With Machiavelli, however, who was the greatest inheritor of civil humanism, this orientation went through a metamorphosis and development in a new form of political-theoretical discourse. With Machiavelli, the epoch of civil humanism ends, and the period of articulation and affirmation of civil republicanism begins. The latter will be subject to several metamorphoses, inter alia in the shape of Pocock's "Atlantic republicanism". Christian humanism, on the other hand, will lead to the development of Utopian political thought, but also to the idea of an enlightened monarchic form of government permeated with humanistic notions of education and morality.

Keywords: civil humanism, civil republicanism, political utopianism, Christian humanism, Niccolò Machiavelli, Francesco Guicciardini, Thomas More, Erasmus

Kontakt: **Damir Grubiša**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: dgrubisa@fpzg.hr